

NÉPIESSÉG ÉS SZOCIOGRÁFIA

A hazai irodalmár és társadalomkutató köztudat a saját hagyományai között számon tartja a két háború közötti népies szociográfiát, ha nem is olvassa, de legalább cím szerint ismeri az ebből az áramlatból született könyveket. Az a szellemi környezet, amelyből ezek a szociográfiák megszülettek, a dolog természetéből adódóan sokkal kevésbé ismert: a fontos írások elmerülnek az áttekinthetetlen sajtó-tengerben, a levelek, dokumentumok szétszórva lappanganak különböző archívumokban. Az idő is dolgozik: magam többször találkoztam olyan lap-példányokkal (s gyakorlatilag csak egy helyen hozzáférhető példányokkal!), amelyekről világosan látszott: ha a sors még egy kutató kezébe veti őket, porló papírtörmeléknek alig marad több belőlük. Kiadványunk persze nem a kutatás számára kívánja szélesebb körben hozzáférhetővé tenni a fontos dokumentum okát: ez még tízszeres terjedelem esetén is reménytelen lenne. A szélesebb értelmiségi közönségnek, a szociográfia, társadalomkutatás, honismeret iránt érdeklődőknek kívánunk alkalmat biztosítani, hogy futó bepillantást nyerjenek a népies szociográfia közéleti környezetébe, jellegzetes dilemmáiba.

A szociográfiai mozgalmat vizsgálva első benyomásunk az lehet, hogy a korszak szereplői rendkívül világosan tudták, hogy mit tesznek. Buday, Szabó Zoltán, Veres Péter, Erdei Ferenc, Bibó István —persze nagyon különböző stílusú és eltérő színvonalú — írásaiból világos magyarázatot kaphatunk arra, hogy miért jött létre és hódított meg viszonylag széles fiatal értelmiségi réteget a szociografizálás vágya.

Újítóknak tartották magukat: ha tudomással bírtak is a korábbi társadalomkutató törekvésekről, ezeket tagadhatatlanul bántó elfogultsággal tették félre. Az egyetemi tudományosságban a 30-as évek elején alig voltak szociológiai kezdemények felfedezhetők. Egyedül a szegedi jogteoretikus-jogszociológus Horváth Barna jelentett igazi szellemi izgalmat, s az ő gondolatai tanítványai, Erdei, Reitzer, Bibó írásaiban akkor is fel-feltűnnek, ha kifejezetten nem hivatkoznak rá. A szociográfus fiatalság úgy érezte, hogy valami igazi új dolgot talált ki, hogy „felfedező” útra indul.

Tudták a szociográfusok azt is, hogy szellemi-politikai háttérük az ellenforradalom és a bethleni korszak öröksége, a jobboldali szellem. Ettől kívánták magukat elhatárolni, mert amit a hagyományos jobboldaliság és az uralkodó közbeszéd a társadalmi feszültségekről, a nyomorról, a válságról, a nemzeti fejlődés kilátásairól mondott, azt többé nem hitték el. Az uralkodó konzervatív jobboldaliságot megtagadva annyiban azért továbbra is ennek a gyermekei maradtak nagyobbbrészt,

hogy a hagyományos baloldali (liberális és szocialista) társadalomkép és ideológia időszerűtlenségét, irreleváns voltát magától értetődőnek tartották. „Harmadikutasok“ voltak, hogy egy napjainkra lejáratott jelzőt használjunk. Ez a jelző elkoptatottsága ellenére pontosan tükrözi a tényállást: elég csak Németh László vagy a nemzedéke beállítottágát hüen regisztráló Szabó Zoltán írásait elolvasni. Jobb és bal alternatívája helyett valami más kell — hirdették. Ez a más persze a népiesség volt. A szociográfiai mozgalom szereplői pontosan tudatában voltak, hogy kik voltak ideológiai elődeik. Ez az itt közölt cikkekből is kiderül. Ha el is határolták magukat Szabó Dezsőtől és parasztrromantikájától, kezdeti hatását nem tagadták le. Ady, Móricz, Bartók, Kodály a formálódó népiesség és a szociográfus fiatalság maradáno vezércsillagai voltak.

Az akkori szociográfusok pontosan érzékelték, hogy teljesítményeik, közönség-sikereik mögött egy széles ifjúsági „mező“ húzódoott: az ifjúsági egyetemi egyletek világa. Ezek az egyletek nagyon eltérő árnyalatúak voltak, s bár a népies eszmék sok helyütt megjelentek, a hagyományos jobboldalisággal való szakítás jóval kevesebb helyen történt meg, nem egy csoport pedig a konzervatív nacionalizmustól eltávolodva az új típusú, tekintélyelvű jobboldaliság, a fél, háromnegyed vagy egész fasizmusok felé tájékozodoott. Tulajdonképpen a számunkra érdekes szociográfusok az egyletek világánák csak egyik peremcsoportját képezték, bár persze befolyásuk az idő múlásával nőtt, a nagyvenes évek elején megerősodoott.

Egy dolog mindenesetre nagyon feltűnő, ha számbavesszük, hogy a szociográfusok mennyire tudták, mit csinálnak. Az itt közölt írásokban egyáltalán nem esik szó s az egész publicisztikai anyagban is csak keveset beszélnek a 20-as évek végének Bartha Miklós Társaságáról. E hallgatás különös, hiszen e társaság a korai népiesség legfontosabb szervezete volt, s Magyarországon elsőként hirdette meg a népies jellegű szociografizálást. A hallgatásnak persze okát meg lehet találni. Szabó Zoltán csak félős borzongással emlegeti a felvidéki Sarlót, s ugyanezért felejtí el a Bartha Miklós Társaságot. E két szervezet ugyanis azt a lehetőséget példázta, hogy a népiesség esetleg mégis áldozatul esik bal- és jobboldal ellentétes vonzóerőinek. A Bartha Miklós Társaság (egy időre) széteszloott, mikor tagjai részben a hagyományos baloldal, részben a hagyományos jobboldal felé indultak el. A Sarlóval is ez történt, csak itt a maradék balszárny megőrizte a szervezet nevét.

A fiatalok nagyon jól érezték hát, hogy mi teszi lehetővé a szociográfiai buzgólkodást. Egy csomó dolgot persze magától értetődőnek tekintettek, s ezért igazán át sem gondoltak. A népiesek s különösen a szociográfus népies fiatalok egyik alapélménye volt a szó szűk értelmében vett politizálás elutasítása. Erre persze jó okuk volt. Természetes volt a politikai tevékenység pótlására szolgáló formák keresése: az irodalom, a szociográfia vált ilyen formává, ahogy ezt Veres Péter a fiatalok fejére olvasta. A politika helyére lépett szociográfiai tevékenységtől a fiatalok sokat vártak. Szabó Zoltánnál ez egyfajta szociográfiai messianizmusban öltött testet: először az egész fiatalságban, aztán a lelkiismeretes egvesekben látja a

megváltó erőt, a megváltás eszközt pedig a társadalomleírásban. E messianisztikus szociográfia csak azért vált lehetségessé, mert a fiatalok képtelenek voltak saját helyzetük politikai reflexiójára. Ez természetesen nem kíván számonkérés lenni, hiszen a kort éppen az jellemzi, hogy erre a legjobban akarattal és szándékkal sem lettek volna képesek. Egyáltalán a szociografizálásba csak azért kezdtek — egy-két kivételtől eltekintve —, mert túl sokat vártak tőle; ha tisztában lettek volna a társadalomkutatástól és -leírástól várható gyakorlati eredménnyel, másra fordították volna energiáikat.

Szabó Zoltán 1936-os cikkéből kiderül, hogy történetüket úgy élték meg, mint ami egyenesen vezet a kezdeti naiv mozgalmi szociografizálástól a komoly írói-szociográfusi teljesítményekig. Itt megint torzít az önszemlélet. Tudjuk, hogy az 1936-37-es szociográfiai „hőskort“ a harmincas évek elejétől formálódó népies írócsoport (Illyés, Németh László s mások) és a mintegy tíz évvel fiatalabb szociográfus nemzedék (Szabó Zoltánék, Erdeiek) szövetkezése teremtette meg. A két csoport között persze korábban is erős volt a kapcsolat, hiszen a szociográfus fiatalok népiessége az íróktól kapott ösztönzést. De az írók szerepe 1936-ban mégiscsak más. Nemcsak arról van szó, hogy Illyés a Puszták népével írói rangot adott a szociografizálásnak, hogy az írók, a Válasz köre alakította ki a Magyarország felfedezést- könyvsorozat programját, hanem arról is, hogy ekkor a szociográfia lett az írócsoport gyülekezési pontjává. A szociográfiát zászlóvá Szabó Zoltánék tették, de az egész országban látható zászlóvá mégiscsak az írók révén vált. Az íróknak pedig jó okuk volt itt gyülekezni: korábbi kísérletük a hatalommal való egyezkedésre és az ezúton való csoportalakításra, az Új Szellemi Front bizony kudarc volt. A szociográfia révén kiléphettek ebből a bizonytalan politikai kalandból.

Maga a népies mozgalom mint ideológiai-szellemi áramlat is sok tekintetben ekkor vált valósággá, ekkor lett országos sikere (persze jórészt csak a középosztályban, mert ez nem a nép mozgalma volt a szó szoros értelmében). Az országos visszhang arról tanúskodott, hogy a szociográfiaiak megnyerték azt a középosztályt, amelynek tnyaságát és lelkiismeretlenségét annyit ostorozták. Ebben az a bizonytalanság és tanácsatlanság is szerepet játszott, amely a gömbösi „reformkorszak“ vége, kudarc után sokakban kialakult.

Bármily furcsa elképzelések kötődtek is a messianisztikus szociográfiahoz, végül mégiscsak művek, és pedig jó és sikeres művek születtek belőle, s 1937-ben még továbbiak voltak megjelenendők. Ezek értékelésére és értelmezésére itt most nem térek ki. Nemcsak a művekben megfogalmazott gondolatok váltak hatékony erővé a szociográfiai hagyományban és a népies ideológiában, hanem a művek maguk is mint merő tények. Sikerük és a népies csoportosulás ezúton való megerősödése, befolyásának növekedése az 1937-es Márciusi Front egyik előzménye volt. A szociografizálás nélkül aligha jött volna létre így ez a csoportosulás. A Márciusi Frontnak mindenesetre mélyreható következményei voltak. Az elsődleges ezek közül az, hogy a hatalom most már fellépett az írói-szociográfiai csoport ellen. Két,

1937-ben megjelent szociográfia szerzői, Kovács Imre és Féja Géza ellen pert indítottak, a Márciusi Frontot pedig 1937 őszétől kezdve rendőri zaklatások, rendezvénybetiltások révén felbomlasztották. A népies mozgalom fejlődésében ez egyfajta válságot eredményezett, de a csoport és e népiesség mint ideológiai áramlat nem számolódott fel, sőt.

A Márciusi Front létrejötté már azt jelentette, hogy a népiesség megfogalmazta a maga politikai alternatíváját, s ez — noha a szereplők nem látták át azonnal — a szociográfiai tevékenység leértékeléséhez vezeteti. Világossá vált, hogy a népiesség ideológiai programját, harmadikutas elképzelését politikailag is meg lehet fogalmazni, politikai úton is (ehet tábort szervezni a célok megvalósítására íe politikai tábor persze még mindig csak a vágyakban létezett); ebből következik, hogy a szociográfia valóban csak segédeszköz, csak ismeretszerzést szolgáló sajátos eljárás, nem maga a program, mint volt még 1836-ban is. A szociográfiahoz fűződő várakozások szép csendben szétfoszlottak, Erdei 1938-ban mér múlt időben beszélhetett róluk A szabadság politikája című cikkében. A szociográfia helyzetét súlyosbította, hogy 1838-ban az Anschluss után a nemzeti kérdés is új módon vetődött fel először országos szorongás Ausztria megsemmisülése után, aztán országos örömmámor Csehszlovákia megsemmisülése és a területgyarapodás után. A szociográfia nem bukott meg, csak időszerütlenné vált. Ez persze csak ideológiai szerepére vonatkozik. Akik fontosnak érezték az ismeretszerzést is, tovább dolgoztak: Erdei a (most már; idősebbek közül; Márkus István az újabb fiatal generációból. Erdei pályája 1938-tól új irányt vesz, tartalmában és módszereiben egyre távolabb kerül mindattól, ami a „hőskor“ szociográfiáit jellemezte.

Vagyis a szociográfiai hőskort közvetlenül nem a rendőri nyomás számolta fel. Nem is a szellemi életben lezajló viták szorították félre. A szociográfia baloldali (urbánus és szocialistái és jobboldali kritikája ugyan fontos, de önmagában kevés lett volna e szociográfusok elkedvetlenítésére. Ahogy a népiesség útkereséséből, öndefiníciós kísérleteiből származott, úgy a népies ideológia továbbfejlődése szorította ismét a peremre. Röviden ezt jelenti az, hogy a szociográfiai társadalomkutatás intézményesüléséhez nem voltak meg a feltételek.

A leleplező és felrázó politikai szándék hajtotta a szociográfusokat, nem a tisztá megismerés légritka világában éltek, nem is nagyon hódoltak az intézményesült szociológiai szaktudomány kedvtelésének, a társadalomtudományos megismerés lehetséges voltán való tételődésnek. Érdekes módon mégis kialakult egy módszertani vita, Németh Lászlóval és Erdei Ferencsel a középpontban. Noha a vita aligha mozgatótt meg sokakat, s visszhangtalanul múlt el, érdemes felidézni. Németh László a dolgokhoz való közvetlen odafordulást — némi leegyszerűsítéssel — az: intuitív megismerést, morális értékelés és leírás egybeolvasztását ajánlotta a fiatalágnak, Erdei egy hűvösebb, morált és ismeretet jobban elválasztó megközelítést. Mindamellettt választott értékeik igen hasonlóak voltak, némzetről, népről, parasztságról, megújulásról nem teljesen egyformán, de rokon módon gondolkod-

tak. Az alternatívát s a benne rejlő dilemmát éppen ez teszi érdekessé. Erdei egy-két mondatában nyíltan meg is fogalmazza a népiesség néha csak érzett, néha kimondott alapdilemmáját: a helyesnek tartott értékeket a nemzet nagy része nem érzi magáénak, éppen a parasztság, az egyetlen remény nem mozdul, részben, mert elesett és tehetetlen, részben, mert maga is a városi, veszendőnek ítélt értékeket követi. A népiesek mögött nem állt ott a paraszti osztály. Nézeteik nem egy szélesen elterjedt közmeggyőződés kikristályosodásai voltak. Szavukra a középosztály mozdult meg, nem a parasztság, pedig hát ők éppen ennek a régi mintának, szerkezetnek a megváltoztatását akarták. Vezérek voltak sereg nélkül, ahogy akkor mondták. Ha pedig így áll a dolog, a hűvösebb és racionálisabb megközelítés, értékek és tények elválasztása, a következtetések levonása szkepticizmushoz vezet. A változás lehetőségében való bizakodás és a társadalom leírás változtató erejéről való meggyőződés bizony megkívánja a reflexióról való lemondást, ismeret, morál és tett közvetlen egységének feltételezését. Moralista szociográfiát nem lehet szkeptikus-fontolgató racionalitással írni. Valamit fel kellett áldozni: vagy a mozgalmi lendületet vagy a kételyt szülő elmélkedést. Erdei és Németh vitájában nem volt megoldás.

E bevezető elején arról szóltam, hogy a hazai társadalomtudományi kutatás hagyományai közt kell számon tartanunk a népies szociográfiát. De egy értelmiségi magatartásformáról is szó van. Egyszerű dolog persze e messianisztikus (még mindig ez a legjobb címke) magatartásforma következetlenségeit és cél-irracionalitását kimutatni. De nemcsak ez a fontos. A történelemben eltérő körülmények közt, különböző konkrét tartalmakhoz kötődve gyakran visszatérő, többször ismétlődő magatartásforma ez, az egyik lehetséges válasz, amit az értelmiségi adhat a kor kihívásaira.

Némedi Dénes